کێشەی زمانی رەسمیی کوردی

(بەشی چوار)

ئەمیری حەسەنپوور

٤ ـ قۆناغی پێش ستانداردبوون: هەورامی، کرمانجی، و سۆرانی

بۆ روونکردنەوەی کێشەکانی زمانی ستانداردی کوردی پێویستە دوو قۆناغی پێش و پاش ستانداردبوونی لەهجە ئەدەبییەکان ـ هەورامی، کرمانجی و سۆرانی ـ بەراورد بکەین و رەوتی ستانداردبوونیان دیاری بکەین.

سێ لەهجەکان پێش بڵاوبوونەوەی رۆژنامەی کوردستان لە ١٨٩٨دا ستاندارد نەبوون. ستانداردبوون، وەک پرۆسەیێک، نەسەرەتاییێکی دەقیقی هەیەو نە کۆتایی دێ. بەڵام دەکرێ بڵێی ئەو پرۆسەیە لە کرمانجیدا لە١٨٩٨ دەستیپێکرد و دوای بیست ساڵان لە سۆرانی (١٩١٨)دا وەڕێ کەوت و لەهەورامیدا هێشتا بەدی ناکرێ.

تایبەتێتییەکانی ئەو لەهجە ئەدەبییانە کە تا رادەیێکی زۆر لە سۆرانی و کرمانجی ئەورۆ دایان دەبڕێ ئەوانەن:

یەکەم: لەهجە ئەدەبییەکان هۆنراوەیی بوون و پەخشانیان نەبووە یان زۆر کەم بووە.

دووهەم: ئەرکەکانیان بەر تەسک بوو (زۆر تر لە ئەدەبییات دا دەکاردەهاتن نەک لەزانستە جۆراوجۆرەکان(.

سێهەم: بنکەی کۆمەڵایەتی ئەو لەهجانە زۆر تەسک بوو (داهێنەری بەرهەمی نووسراو زۆرتر رۆحانێتی و ئاغاوەت بوون؛ ژنا ن رێگەیان نەدەدرا خوێندەوار بن و "جەماوەری خوێنەرەوە" پێک نەهاتبوو و نەیدەتوانی پێک بێ) و ئەوەش بەرهەمی کۆمەڵگەی دەرەبەگی و عەشیرەیی بوو.

چوارەم: قاعیدە رۆنان (کۆدیفیکەیشن) لە فۆرمی زماندا (لە ئەلفوبێ و خاڵبەندی و رێنووس را بگرە هەتا وشەڕۆنان و شێوازی نووسین و رێزمان) زۆر کەم بوو و نووسەر تا رادەیێک ئازاد بوو بە سەلیقەی خۆی بنووسێ.

پێنجەم: هەرکام لەسێ لەهجەکان چەند بن لەهجەیان هەبوو و هیچ کامیان لەسەر نۆرمێک ساغ نەببوونەوە و هەرکەس بن– لەهجەی خۆی دەکار دەهێنا.

شەشەم: هەر لەهجەیێک لە سنووری خۆیدا دەکار دەهات و ئاخێوەرانی لەهجەی دی فێری نەدەبوون و دەکاریان نەدەهێنا (هەورامی تا رادەیێک ببووو بە زمانی ئەدەبی لەهجەکانی دەوروبەری خۆی.)

حەوتەم: لەگەڵ ئەوەشدا زمانەکان (عەرەبی، کوردی، فارسی، ترکی...) لەباری دەسەڵاتەوە نابەرابەر بوون و ململانەی زمانیی لە ئارادابوو، "ئیدەئۆلۆژی زمانیی" یان "سیاسەتی زمانیی" زۆرتر بەلای لێکفێربوون و لێکوەرگرتن و خواستنەوەدا دەشکاوە. سێ سەدە لەوەی پێش

ئەحمەدی خانی لە بارودۆخی کۆمەڵگەی دەرەبەگیدا، دژی ژێرچەپۆکەیی سیاسی و زمانی وەخۆکەوت و تێکۆشا کوردی وەک فارسی ببێتە زمانێکی ئەدەبی بەپێز و بەهێز و فارسی وەک مۆدێلی گەشانەوەی کوردی دادەنا.

ئەو خسڵەتانە لە یەکتر جیاواز نین و وێکڕا پێکهاتوون و یەکتر دادەڕێژن و دەبڕنەوەو دەگرنەوە. بۆ وێنە تەسکبوونی بنکەی کۆمەڵایەتی (ڕۆحانێتی و ئەریستۆکراسی دەرەبەگی) ئەرکەکانی زمانی نووسراوی تەنگەبەر دەکرد (زۆرتر بۆ ئەدەبی هۆنراوەیی دەکاردەهات) و بەرتەنگبوونی ئەرکەکان ڕێگەی نەدەدا نووسین بە پەخشان گەشە بکا و ئەو دوو هۆیانەش پێشیان لە خەملینی وشە و چەمک دەگرت. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو خسڵەتانە زمانی ستاندارد و ناستاندارد لێک جوێ دەکەنەوە، پێویستە لەبیرمان بێ کە پەرژینی نێوان ئەو دووانە زۆر پتەو نییە. دیارە زمانی ستاندارد چۆنێتێکی نوێیە، بەڵام ئەگەر هەرکام لەو خسڵەتانە بە تەنیایی لەبەرچاو بگرین جیاوازی نێوان ستاندارد و ناستاندارد وەک تەفاوەتی چەندێتی بەدیدەکرێ نەک چۆنێتی. بۆوێنە ئەگەر سەد ساڵ لەمەوپێش لەهجە ئەدەبییەکان لەسەر نۆرمێک (بن-لەهجەیێک) ساغ نەبووبنەوە، کرمانجی و سۆرانی ستانداردی ئەوڕۆش هێشتا ئەو کێشەیان پێ چارەسەر نەکراوە. ئەگەر ئەو پەرژین نزمییە لە ستانداردبوونی کوردیدا زۆر تر وەبەرچاو دەکەوێ لەبەر ئەوەیە کە زمانەکە هێشتا لە سەرەتاکانی ئەو پرۆسەدایە.

ئەو خسڵەتانە لە زمانەستاندارد نەکراوەکانی دیشدا بەدیدەکرێن. بەڵام ئەگەر سێ لەهجە ئەدەبییەکانی کوردی لەگەڵ عەرەبی و فارسی پێش- ستانداردا بەراورد بکەین، دەردەکەوێ کە تەفاوەتی چەندێتی لە نێوان کوردی و فارسی (یان عەرەبی)دا زۆر بەرچاوە. بۆوێنە ئەرکەکانی فارسیی پێش- ستاندارد زۆر لە کوردی بەرینتر بوون. فارسی لەکاتێکدا کە ئەدەبییاتێکی هۆنراوەیی مەزنی پێکهێنابوو، لە زۆر بواری دیدا دەکاردەهات، بۆوێنە لە ئیشی ئیدارەیی (دەوڵەتیی)، پەروەردە، ئایین، مێژوونووسی، فەلسەفە، ریازییات، ئەستێرەناسیی، پزشکی و زانستی جۆراوجۆری دی لەزمان را بگرە هەتا کشتوکاڵ و مۆسیقا. بە پێچەوانە، کوردی پێش ١٨٩٨، زۆرتر لە ئەدەبی هۆنراوەییدا دەکار دەهات و بێجگە لە ئەدەبییات تەنیا چەند بەرهەمێکی ئایینی و زمانی و یەک بەرهەمی پزیشکی پێ نووسرابوو. سەر باقی ئەو جیاوازییە زۆروزەبەندە، دەکرێ بڵێین کوردی و زمانە کلاسیکە مەزنەکان (عەرەبی، فارسی، سوریانی...) تا ئاخری سەدەی نۆزدە ناستاندارد بوون. ئەو لێکدانەوەیە کێشەیێکی تیۆریی و فەلسەفەیی دێنێتە گۆڕێ: لە ئەو خسڵەتانەی زمانی پێش ـ ستاندارد کامیان سەرەکییە واتە ئەوانی دی وەڕێ دەخا و هان دەدا؟ ئەگەر ئەو خسڵەتانە بە هەڵکەوت پەیدا نەبوون، بەرهەمی کام بارودۆخی مێژوویین؟

وەڵامی ئەو پرسیارانە پێویستی بە وردبوونەوەی زۆرتر لە خسڵەتەکانی زمانی پێش ـ ستاندارد هەیە. لەچەند بەشی داهاتوودا، ئەو حەوت تایبەتێتییانەی زمانی پێش ـ ستاندارد لێکدەدەمەوە و دوای تەواوبوونی ئەو باسەپرۆسەی ستاندارد بوونی کرمانجی و سۆرانی و کێشەکانی بە وردی دەگێڕمەوە. لەبەشی پێنج دا، کێشەی زاڵبوونی هۆنراوە بەسەر پەخشان لە لەهجە ئەدەبییەکاندا باس دەکەم.

درێژەی هەیە...